

Cameralia documenta pontificia de Regnis Sacrae Coronae Hungariae (1297–1536) 1. Obligationes, Solutiones. 2. Divisiones, Provisiones, Visitationes, Quindennia, Rationes, Annatae, Obligationes] Part[iculares], Legationes, Varia, Liber Taxaraum, Feltárta, szerkesztette és közreadja † Lukics József, Tusor Péter, Fedeles Tamás, Szerkesztőtárs Nemes Gábor, Munkatársak Koltai András, Kalotai Noémi, Kiss Gergely, Matus Zsanett, Szaklektorok C. Tóth Norbert, Bujdosó Ádám, Budapest–Róma, Gondolat Kiadó, 2014, 1–2. kötet. 1. köt. LXIV + 384 p. + 1 képmelléklet, *Collectanea Vaticana Hungariae* I/9. – 2. köt. 488 p. + 1 térképmelléklet. *Collectanea Vaticana Hungariae* I/10.

A Pázmány Péter Katolikus Egyetem Egyháztörténeti Kutatócsoportja nem előzmények nélkül vállalhatta az Apostoli Szentszék és Magyarország történelmi kapcsolatainak vizsgálatát, ezek forrásainak kiadását. Fraknói Vilmos 1894-ben Rómában Magyar Történeti Intézetet alapított ezzel a céllal, amit 1912-ben átadott a magyar államnak. Az első világháborút követő viszonytagaságos évek után 1927-től az utódintézmény, a Római Magyar Akadémia keretében volt lehetsége magyar ösztöndíjasoknak vatikáni forrásokat tanulmányozni. A Pápai Magyar Egyházi Intézet, amelynek alapja a Római Magyar Akadémia papi osztálya volt, 1940-ben önálló pápai jogú intézménnyé vált, fenntartója pedig a Magyar Katolikus Püspöki Konferencia lett. A második világháború utáni évtizedek nem kedveztek a vatikáni kutatásoknak. Lékai László bíboros az 1980-as évek elején kísérletet tett arra, hogy Fraknói Vilmos Római Magyar Intézetének papi ösztöndíjas rendszerét felelevenítse (I. KARLINSZKY Balázs, *A Monumentától az annátáig, Veszprémi egyházmegye pap-történészek vatikáni kutatásai = Magyarország és a római Szentszék* [Források és távlatok], Tanulmányok Erdő bíboros tiszteletére, Budapest–Róma, 2012, 167–177, [*Collectanea Vaticana Hungariae*, I/8]). Az akkori körülmények nem tették lehetővé Lékai bíborosnak, hogy intézményi háttérrel, folyamatosan támogasson függetlenített egyházi kutatókat. Ezt a lehető-

séget a vatikáni kutatásoknak azzal biztosította a Pázmány Péter Katolikus Egyetem rektora-ként Erdő Péter, hogy 1999-ben az egyetemen folyó egyháztörténeti kutatások összefogására külön Egyháztörténeti Kutatócsoportot hozott létre. A Kutatócsoport tudatosan kapcsolódik a Fraknói-féle Monumenta Vaticana Hungariae kötetéhez azzal, hogy a vatikáni magyar történeti kutatások témakörébe vágó monográfiákat, tanulmányokat, regeszta szerű és teljes forrásközléseket, repertóriumokat és bibliográfiákat ad közre a *Collectanea Vaticana Hungariae* sorozataiban. A sorozatokat, az egyes köteteket ismerteti a kutatócsoport honlapja <http://institutumfraknoi.hu/cvh>.

Az MTA–PPKE 'Lendület' Egyháztörténeti Kutatócsoport *Collectanea Vaticana Hungariae* első sorozatának legújabb kétkötetes kiadványa egy rejtélyes sorsú kézirat közreadása. Lukcsics József (1875–1937) a tudós egyháztörténész papok egyike. Hornig Károly veszprémi püspök megbízásából és támogatásával a Római Magyar Intézet tagjaként adta ki a *Monumenta Romana Episcopatus Veszprimiensis* I–IV. kötetét (I. KARLINSZKY 2012, i. m. 157–167). Veszprémi vonatkozású kutatásaival párhuzamosan az Apostoli Kamara sorozataiból gyűjtötte a magyar adatokat. 1928-ban nyomdakésznek jelzett munkájának 80 évre nyoma veszett. A Piarista Rend Magyar Tartománya Központi Levéltárában 2008-ban, Kovács Alajos piarista hagyatékának rendezésekor azonosította a megtevesztő címlappal ellátott kéziratot Koltai András levéltáros. Tusor Péter a Bevezetés I. fejezetében a Lukcsics kéziratot ismertetve, kutatástörténeti, historiográfiai keretben indokolja meg a kézirat kiadásának szükségességét, megadja a sajtó alá rendezés szempontjait.

A Bevezetés további fejezetei a közreadott források keletkezéséről, jellegéről, magáról a Camera Apostolica intézményéről, valamint a források történeti felhasználásának lehetőségéről, a kutatás távlatairól tájékoztatnak. A szerző Fedeles Tamás, a Pécsi Tudományegyetem Középkori és Korajkori Történeti Tanszékének docense, a középkori egyházi társadalom, a pécsi egyházmegye történetének, a pécsi székeskáptalan személyi összetételének kutatója, aki több

forráskiadvánnyal, forrásfeldolgozással a kutatási terület avatott és tapasztalt ismerője.

Az Apostoli Kamara a Szentszék pénzügyeit kezelő hivatalból a 14. század folyamán az Egyházi Állam egyik legfontosabb kormányszervévé fejlődött. A fejlődés fázisainak a kamara szervezetének, működésének, tisztviselői feladatkörének, a kamara által kezelt jövedelmek típusainak, azok adminisztrációjának ismerete elengedhetetlen, hogy a magyarországi adatokat helyesen értelmezhesük. Ehhez nélkülözhetetlen segítség ad Fedeles Tamás *A Camera Apostolica* és a középkori magyarországi javadalmak fejezetében. Tárgyalja a kétféle, a bíborosi testület (konzisztoriális) és a pápai javadalomadómanóyozás történeti, technikai különbségét, valamint az így elnyert főpapi és kisebb egyházi (kanonoki, oltárigazgatósági) javadalmak illetékfizetésének technikai részleteit. Ezekben a fejezetekben az Apostoli Kamara illetékfizetési gyakorlata, az adminisztráció során létrehozott különböző irategyüttesek, közreadott levéltári sorozatok, dokumentumok ismertetése, jellemzése irányt ad a források felhasználásához. Miért és hogyan fizették meg a kapott egyházi javadalom értéke utáni illetéket a magyar főpapok, az egyházi középíretek tagjai? A konzisztoriális javadalmak fizetési kötelezettsége (servitium) alapján nyert adatokból (Obligaciones sorozat) készített táblázatokban áttekintést kapunk a középkori magyar egyházmegyék, apátságok becsült éves jövedelméről. (XLVII–L) Káptalani méltóságokat, kanonokságokat, oltárigazgatóságokat pápai adományozással lehetett elnyerni. Ezek fizetési kötelezettségeit az Annatae sorozatban tartották nyilván. Az illetékfizetés alsó határát a nagyon különböző értékű javadalmak miatt 24 aranyforintban állapították meg. Illetékfizetés kötelezettsége terhelte a kinevezéseket, áthelyezéseket, a főpapok kötelező szentszéki látogatását, az intézmények pápai joghatóságának elnyerését, egyházi intézmények összevonását, a pápai adószedési megbízásokat. A konzisztoriális javadalmak fizetési kötelezettségjelzését tartalmazó sorozatból (Solutiones) hiteles képet kapunk a tényleges befizetésekről. Ezeket a befizetéseket a javadalmasok személyesen és megbízottjaikon (prokuratárok) keresztül is tel-

jesíthették. Ezek lehettek bankházak, szentszéki hivatalnokok, de a kúriában tartózkodó magyarországiak is. Lehetséges volt a részfizetés, de a fizetések elmulasztása komoly következményekkel járt: kiközösítés, javadalomtól való megfosztás.

A közreadó Fedeles Tamás a további kutatás céljaként fogalmazza meg: „E forráskorpusz a középkori magyar egyházi archontológia összeállítása során valóban nagy jelentőséggel bír ... Az egyházkormányzatban a kései középkortól kezdődően fontos feladatokat ellátó segédpüspökökről ... nem készült mindeztáig archontológiai lajstrom... elsőként egy a lehetőségekhez képest teljes segédpüspöki archontológia összeállítását szükséges elvégezni.” (LVII–LVIII)

A Camera Apostolica sorozataiban szereplő, az egyházi javadalmak után illetékfizetésre kötelezettek a középkori Magyarország állam- és egyházkormányzati vezetői, hivatali szakemberei, az egyházi társadalom középíretegének tagjai, a magyarországi írásbeliség hordozói. A recensens számára a forráskiadványban szereplő javadalmak elsősorban az egyházi, de közvetve a középkori magyar értelmiségi utánpótlás fontos anyagi forrásai voltak. Lehetővé tették a csak külföldi egyetemeken megszerezhető felsőfokú szakmai tanulmányokat, korszerű műveltség megszerzését. Itt csak a humanista műveltség legjelesebb képviselőt, Janus Pannoniust, Garázda Pétert, Váradi Pétert idézzük. Hivatkozhatunk a székeskáptalanok egyetemet járt kanonokjaira, akik mind a szentszéki, mind a hiteleshelyi jogszolgáltatás nélkülözhetetlen munkatársai voltak. Ők voltak, akik padovai, bolognai, bécsi, krakkói egyetemi tanulmányaik során az előadások alapján jegyzeteket készítettek maguknak, könyvekkel tértek haza. Többen névvel nevezhetően, de mindnyájan potenciális könyvtulajdonosok. Az esztergomi székeskáptalan tagjai közül háromra hivatkozunk. 1421. május 31-én vállalta az annata megfizetését az esztergomi székeskáptalan egyik kanonoki javadalama után Zákányi Kozma fia Tamás megbízottja. (*Cameralia documenta apostolica* II, Annatae Nr. 1096.) Zákányi Tamás a bécsi egyetemen 1415-ben szerzett magister artium címet, majd megkezd-

te jogi tanulmányait. 1419-ben az esztergomi székeskáptalani iskolában tanított. Az 1421-ben elnyert kanonoki javadalommal a bécsi egyetem teológiai karára iratkozott be, ahol baccalaureusi fokozatot nyerve 1426–1427-ben előadásokat is tartott. Az esztergomi székeskáptalani iskolában összeállított iskoláskönyvében (1419–1423) a hét szabad művészetben alapuló tananyagot állított össze, amelyben számtalan magyar nyelvű glossza is van. A kéziratos tankönyv a bécsi Schottenstift könyvtárában maradt fenn. (MADAS Edit, *Esztergomi iskoláskönyv a 15. század első negyedéből = Művelődéstörténeti tanulmányok a magyar középkorról*, Bp., Gondolat, 1986, 159–175; Körmendy Kinga, *Studentes extra regnum*, Esztergomi kanonokok egyetemjárása és könyvhasználata 1183–1543, Bp., Szent István Társulat, 2007, Nr. 73. Pázmány Péter Katolikus Egyetem Kánonjogi Posztgraduális Intézete III. Studia 9.) Az esztergomi székeskáptalant a székesegyház Szűz Mária kápolnájának uniója után annata fizetési kötelezettség terhelte. Kesztlöci Mihály lektor kanonoktársával, Miklóssal 1495. január 31-én az annatát megfizette. (*Cameralia documenta apostolica* II. Annatae Nr. 1329a; 1330.) Kesztlöci Mihály váci préposti és kanonoki javadalommal tanult Padovában, 1486-tól esztergomi olvasókanonok. Töredékes sírköve alapján lector regis, azaz a nehezen érthető szövegek köznyelvi magyarázója, a jól tagolt beszéd, az érthető olvasás volt a feladata a király mellett (vö. MÁLYUSZ Elemér, *Zsigmond király uralma Magyarországon*, Bp., Gondolat, 1984, 269–270). A Szent Jeromos gyónatókápolnának, amit ő építtetett, egy pergamen és egy nyomtatott missalét ajándékozott. Tőle kérte kölcsön Váradai Péter Janus Pannonius epigrammait lemásoltatásra. (KÖRMENDY K., *Studentes* 141–144, Nr.124.) Turon(y)i Mihály valószínűsíthető bécsi jogi tanulmányok után közjegyzőként kezdte pályáját, majd 1458-tól több egyházi javadalom birtokosa, többek között milkói püspök. (1468. június 12. *Cameralia documenta apostolica* II, Provisiones Nr. 888.) 1474. november 29-én vállalta megbízottja, Zsigmond fia Lukács esztergomi kanonok, hogy Turoni az Esztergom-szentgyörgymezei préposti javadalma után az annatát megfizeti.

(*Cameralia documenta apostolica* II, Annatae Nr. 1283.) Kollányi nem ismerte halálozási évét (KOLLÁNYI Ferenc, *Esztergomi kanonokok* 1100–1900, Esztergom, 1900, 103). Turoni az esztergomi székesegyház Szt. Fábján és Sebestyén oltárának ajándékozta az ún. Pálóci missalét, amelyben feljegyezték elhalálzásának pontos dátumát, 1501. július 30. (OSZK Cod. Lat. 359. f. 7r.) Helynökségének idején az esztergomi székesegyház használatára egészítették ki és kötötték újra az ún. *Meskő-féle pontificalét* (OSZK Cod. Lat. 317). Az első nyomtatott esztergomi rítusú szerkönyvek (*Breviarium Strigoniense*, Velence, 1480) és a *Misale Strigoniense*, Nürnberg, 1484) liturgikus rendjének jóváhagyója (Körmendy K., *Studentes* Nr. 107.).

A recenzens sem tudja elismerését jobban megfogalmazni, mint ahogy Tusor Péter jellemezte a közreadói munkát: „A többéves csapatmunka részletei a következők. A kutatást T. P. kezdeményezte, szervezte és finanszírozta pályázataiból az OTKA s az MTA támogatásával, valamint szerkesztette a munkatársak által digitalizált és a megadott szempontok szerint sajtó alá rendezett kéziratos kötetét. E szempontok kidolgozásában, valamint a digitalizált és jegyzetelt kéziratos egységesítésében, javításában meghatározó szerepet játszott F. T., akinek medievisztikai képzettsége stratégiai fontosságú volt a vállalkozás sikerében. Ő végezte a jelzettek frissítését és a vatikáni *registrumokkal* történő összevetést N. G. és M. Zs. közreműködésével. Az impozáns mutató összeállítása N. G. érdeme, aki e munka közben a kiadás egészének jobbításához is sokban hozzájárult. ... A lektorok közül C. T. N. archontológiai, B. Á. nyelvi szempontból tett hasznos észrevételeket, kiegészítéseket, korrekciókat. – Igyekeztünk körültekintő, gondos és módszeres munkát végezni.” (XXII–XXIII) Bibliográfia, közel száz oldalas, adatolt személy- és helynévmutató, valamint iratjegyzék teszi teljessé a közreadást. Nemzetközi használatát segíti a terjedelmes, lábjegyzetekkel, térképpel ellátott angol nyelvű összefoglaló tanulmány. Sergio Pagano, a Vatikáni Titkos Levéltár prefektusa a kötet sajtóbemutatóján a hasonló nemzetközi kiadványok

közül a belga és a német sorozatokkal egyenértékűnek nevezte a vatikáni magyar forráskiadványokat.

KÖRMENDY KINGA

Csorba Dávid, Apafi Mihály fejedelem temetése, Forráskiadás (ReTextum, 2) Budapest, reciti, 2014.

Történetírásunk a 19. század második felében megjelenő kora újkori forráskiadványok és Szilágyi Sándor Erdély-monográfiájának (1866) lapjain közölt először adatokat erdélyi főúri (elsősorban fejedelmi) temetések tárgyi, szertartási, retorikai emlékeiről. Ugyanezen időszakban jelent meg néhány erdélyi főúri napló és emlékirat is, amelyek elsősorva szintén tartalmaznak a témával kapcsolatos adalékokat (Nagyajtai Cserei Mihály *Históriája* 1852-ben, Inczédi Pál naplója 1860-ban, Bydeskuty Boldizsáré pedig 1874-ben látott napvilágot). A 17. század végi Erdély a korabeli regényirodalomnak is kedvelt témája lett, különösen Jókai Mór, Jósika Miklós és Mikszáth Kálmán jóvoltából. Ilyen előzmények után a századfordulón jelentek meg a jeles erdélyi személyiségek temetésének körülményeit feltáró első tudományos értekezések (Thaly Kálmán 1873-ban I. Rákóczi Ferenc, Lencz Géza 1907-ben Bocskai István, Gyulai Farkas 1909-ben Misztótfalusi Kiss Miklós, Pósta Béla, Kelemen Lajos és ifj. Biás István 1913-ban Teleki Mihály temetéséről értekezett). Apafi Mihály fejedelem temetésének körülményeiről többen is írtak, miután Szádeczky Lajos kolozsvári régész feltárta a fejedelmi család sírjait: Szádeczky 1909-ben magáról a feltárásról és leletekről közölt adatokat (*Századok*, 1909, 3, 185–202); a következő évben Wertner Mór egy egykori feljegyzést közölt Apafi sírjáról (*Századok*, 1910, 738); Rhédey Pál naplója nyomán Lukinich Imre 1913-ban a fejedelem temetési rendtartásának menetét közölte (*Századok*, 1913, 30–33). Trianon után a téma háttérbe szorult, eltekintve Apafi 1942-ben történt újratemetésének (Kolozsvár, Farkas utcai református templom kriptája) sajtóvisszhangjától. A szocializmus első évtizedeiben a főúri temetések tematikája legfeljebb művészettörténeti

vonatkozásban jelenhetett meg a hazai művelődéstörténetben. Az 1980-as évektől viszont máig töretlenül jelen van a kérdés történetírásunkban. A 17. századi főúri temetkezési kultúra külsőségeinek, tárgyi világának kutatásában elsősorban Szabó Péter jeleskedett; a korabeli halotti prédikáció retorikai vizsgálatához pedig elsősorban Kecskeméti Gábor írásai és szövegi kiadásai adtak impulzusokat. Az *Apafi Mihály fejedelem temetése* (Budapest, reciti, 2014.) címen frissen megjelent kiadvány egyik szerzője, Mikó Gyula debreceni irodalomtörténész az elmúlt években maga is több írásával járult hozzá a halotti kultusz retorikai vonatkozásainak feltáráshoz.

A kötet szerzői, Csorba Dávid és Mikó Gyula helyesen ismerték föl, hogy a kutatás állása szerint Apafi Mihály temetésének körülményei ma már szinte monografikus igényteliséggel feldolgozhatók. A bő 200 lapos kiadvány ugyanis nem pusztán forráskiadás, ahogy az alcím ígéri, hanem a közölt szövegeket bevezető, azokat elemző tanulmányok és a nyelvi, tárgyi jegyzetek, valamint Mikó Gyula jóvoltából a latin nyelvű források magyar fordításai minden korábbinál teljesebb képet nyújtanak nemcsak Apafi Mihály temetéséről, hanem általában a 17. századi erdélyi fejedelmi temetési szokásokról.

A szóban forgó kiadvány két fő fejezetre tagolódik. A terjedelmes – mintegy 50 lapos – bevezető tanulmányban Csorba Dávid *Apafi Mihály temetéséről* értekezik (13–63). Külön alfejezet szól az Apafi-kor történelmi vonatkozásairól, az *Erdélyi nemesi temetésekről*, *A fejedelmi temetés kellékeiről*, az Apafi 1690-ben bekövetkezett halálát követő hatalmi válságról és *Apafi Mihály temetési rendjének szimbólumairól*. A tanulmány részleteiben rekonstruálja a végtisztesség menetét Apafi Fogarason bekövetkezett halálától (1690. április 15.) a két nappal későbbi koporsóba tételen, a felravatalozáson, a boltba rakáson (1690. április–1691. február), valamint az 1691. február 16-ai újbóli felravatalozáson és az ugyanaznap Sároson át Almakerékre induló processzuson (gyászmenet) át a február 19-ei almakeréki sírba tételig. Feltárja a kis és a nagy processzus rendjét: előbbi a háztól a ravatalig, utóbbi a ravataltól